

le katıldı ("The Principles and Types", A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, Oxford 1939, II, 916-929); yine 1930'lu yıllarda İslâm sanatının felsefesine dair önemli makaleler yayımladı (*AI*, III [1936], s. 201-212; IV [1937], s. 185-189; V [1938], s. 201-212) ve *Encyclopedie de l'Islam*'a, "Mschattâ", "Mihrâb", "Masdjîd", "Ma-nâra", "Minbar", "Mukarnass", "Kubba" maddelerini yazdı. Hint sanatı ile de yakından ilgilenen Diez'in Hindistan camileri hakkında güzel fotoğraflarla süslü bir makalesi basıldı ("Moscheen in Indien", *Atlantis*, XIII [Zürich 1941], s. 425-445).

Sanat tarihinin yanı sıra medeniyet tarihi üzerinde de çalışan Diez, küçük boy bir kitapta İslâm inanç ve dünyasını tanıtmaya çalışmıştır (*Glaube und Welt des Islam*, Stuttgart 1941). Bu eser içinde İslâm dininin doğuşu, yayılışı, esasları, devlet anlayışı, mezhepleri, edebiyatı ve mimarisi özetlenmiştir. Fakat İslâmiyet'in bu çok değişik konuları hakkında yazdıkları bir dereceye kadar ihtiyatla karşılanmalıdır. Geniş okuyucu kitlesine hitap eden diğer bir çalışması ise Herodotus'tan Moltke'ye kadar çeşitli yazarların Asya medeniyeti ve sanatları hakkında verdikleri bilgilerin Almanca tercümelelerinden oluşan bir antolojidir (*So sahen sie Asien, Reiseberichte von Herodot bis Moltke*, Wien 1942). İki yıl sonra İslâm sanatı dışındaki sanatlar üzerine de eserler veren Diez, İran'daki sanat hakkında bol resimli bir kitap yayımladı (*Iranische Kunst*, Wien 1944). Ancak Asya'nın bu bölgedeki bütün mimari eserleri İran sanatı çerçevesi içinde incelediği için pek inandırıcı olamamıştır.

Diez'in Anadolu'daki Türk sanatına yaklaşması İstanbul Üniversitesi'nde görev alması ile mümkün oldu. 1944-1945 yıllarında çok zor günler yaşamasına ve gerekli başvuru malzemesinden yoksun olmasına rağmen bir kitap yazdı ve eser o yıllarda asistanı olan Oktay Aslanapa tarafından Türkçe'ye çevrilerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında *Türk Sanatı, Başlangıcından Günümüze Kadar* başlığı ile yayımlandı (İstanbul 1946). Diez bu kitapta, o zamana kadar yerli ve yabancı hiç kimsenin girişmediği bir işi yaparak Türk sanatının bir sentezini ortaya koymaya gayret etmişti. Batı'da o dönemde henüz başlı başına bir Türk sanatının varlığından söz edilmediği düşünülecek olursa bu çalışmanın önemi daha iyi anlaşılır. Diez bu kitabı, birçok hususları he-

nüz karanlıklar içinde olan Türk sanatı hakkında eksik ve yanıltıcı bilgiler içeren yetersiz malzeme ile hazırlamıştı; dolayısıyla bu çalışmada bazı yanlışlık ve eksiklikler oldu. Aynı kitap bir süre sonra pek çok ilâveyle hacmi genişletilmiş olarak Oktay Aslanapa tarafından tekrar yayımlandı (*Türk Sanatı*, İstanbul 1955). Diez'in İstanbul'daki çalışmalarının diğer bir ürünü de Oktay Aslanapa ve Mesut Koman'ın katkıları ile hazırlanan *Kararın Devri Sanatı* olup (İstanbul 1950) Diez bu eserin sonundaki bir bölümü yazmıştır (s. 195-213). Diez İstanbul'da yaşadığı yıllarda birkaç önemli makale yazdı. Bunlardan sanatta dış tesirlere dair "Endosmos'lar" (*Felsefe Arşivi*, II [İstanbul 1947], s. 220-238), "Josef Strzygowski" (a.g.e., s. 1-12); Sivas'taki Gökmedrese'nin taçkapsında yer alan burçlar kabartması üzerine "The Zodiac Reliefs at the Portal of the Gök Medrese in Sivas" (*Artibus Asiae*, XII [Zürich 1949], s. 99-104); Gazne'de Sultan Mahmud ve Sultan III. Mesud kulelerinin dünya tasavvurunu vurgulayan zafer anıtları oldukları yolundaki görüşünü yansıtan "Die Siegestürme in Ghazna als Weltbilder" (*KOR*, I [1950], s. 37-46) ilgi çekici makalelerdir. Aynı yıllarda Türk sanatına dair bazı düşünceleri de dört makale halinde bir dergide çıktı ("Türk Sanatı", *İstanbul Dergisi*, sy. 56, 58, 60, 63 [1946]). Türk-İran mimarlık sanatında step kültürlerinin izlerini konu alan bir yazısı ise Almanca olarak basıldı ("Das Erbe der Steppe in der turco-iranischen Baukunst", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul 1950, s. 331-338).

Diez yurduna döndükten sonra da yayınlarını sürdürdü ve genellikle Hindistan'daki İslâm sanatı üzerinde durmayı tercih etti. Öldüğü yıl satışa çıkan Ekber Şah hakkındaki küçük kitabı (*Akbar, Gottsucher und Kaiser*, Wien 1961), kültür tarihine olan merakının son belirtisi sayılabilir. Bu eserde Ekber Şah'ın şahsiyetini, hayatını, yaşama tarzını, sarayını, edebiyat ve kitap merakını, etrafındaki ressamı, yaptırdığı binaları, bahçeleri ve nihayet türbesini anlatmak suretiyle XVI. yüzyılda Güney Asya'daki bir İslâm medeniyetinin görüntüsünü Ekber'in tarihi varlığı etrafında tasvir eder. Ölümünden kısa bir süre önce önsözünü yazdığı son kitabında da (*Die Sprache der Ruinen*, Wien 1962) Yakınoğu'nun önemli eski merkezlerinde yapılan kazılarda meydana çıkan ve medeniyet tarihinin kilit taşları olan buluntuları güzel basılmış resimler eşliğinde anlatır.

Diez çok yönlü bir sanat tarihçisi olup ilim âlemine en büyük hizmetini çeşitli ülkelerdeki İslâm sanatlarını tanıtmakla yapmıştır. Bu arada Türk sanatını da bir sentez denemesi olarak işlemeye çalışmış ve bu yoldaki ilk eseri vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens-In Memoriam Ernst Diez (haz. Oktay Aslanapa), İstanbul 1963, s. XI-XV; Haldun Taner, "Avrupa Bilim Dünyasına Türk Sanat Tarihini İlk Tanıtanlardan Biri Olan Profesör Ernst Diez Dünyamızdan Ayrıldı", *Vatan*, İstanbul 4 Ağustos 1961, y. 21, nr. 6860.



SEMÂVİ EYİCE

DİĞERKÂMLIK

Başkasının iyiliğini isteme,
başkasına faydalı olma eğilimi için
kullanılan ahlâk terimi
(bk. İSÂR).

DİHHUDÂ

(ده خدا)

Mirza Ali Ekber Dihhudâ
(1880-1955)

Luğatnâme adlı
ansiklopedik sözlüğüyle
meşhur olan İranlı yazar ve şair.

Tahran'da doğdu. Babası Kazvinli Hân-bâbâ Han'ı on yaşında iken kaybetti. Öğrenimini annesinin gözetiminde sürdürdü. Gulâm Hüseyin Burûcirdî gibi döneminin tanınmış bilginlerinden dinî ilimler, Farsça, Arapça ve edebiyat okudu. Medrese-i Siyâsî açılınca tahsiline burada devam etti. 1903'te Vezir Muâvinüddeve-i Gaffârî'nin refakatinde Bükreşe ve Viyana'ya gitti. Avrupa'da iki yıl kaldıktan sonra meşrutiyetin başlarında İran'a döndü. Cihangir ve Kâsım Han'la birlikte yayımladığı *Şûr-i İsrâfil* adlı gazete kısa sürede bu dönemin önemli yayın organları arasında yer aldı. Gazete-



Mirza
Ali Ekber
Dihhudâ

nin "Çerendperend" (gevezelik) başlıklı sütununda Dihû (دخو) imzası ile yazdığı mizah yazıları, gerek düşünce gerekse üslûp bakımından İran edebiyatında yeni bir çığır açtı. Bu yazılarda mizahî bir üslûpla istibdadı, halka zulmeden devlet ricâlini, büyük mülk sahiplerini ve sahte din adamlarını yerdî. Dihhudâ, Muhammed Ali Şah'ın meclisi kapatması (15 Temmuz 1906) ve Cihangir Han'ı öldürtmesinden sonra Avrupa'ya sürgüne gönderildi. Paris'te İran'ın ünlü bilginlerinden Muhammed Kazvîni ile tanıştı. Daha sonra İsviçre'ye geçerek Iverdon'da *Şûr-i İsrâfil*'i yeniden çıkardı (1909). Gazeteyi üç sayı yayımladıktan sonra İstanbul'a gitti ve oradaki İranlılar'ın da yardımıyla ancak on beş sayısı yayımlanabilen *Surûş* adlı bir gazete çıkardı. Muhammed Ali Şah'ın iktidardan uzaklaştırılması üzerine Tahran'a döndü. Bu arada milletvekili seçildi. I. Dünya Savaşı yıllarında Bahtiyârîler'in bulunduğu İsfahan civarındaki Çehâr Mahal köylerinde yaşadı. Savaştan sonra Tahran'a yerleşti. Bir süre Kültür Dairesi başkanlığı ve Adliye Bakanlığı'nda müfettişlik, Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi'nde dekanlık yaptı. 27 Şubat 1955'te öldü ve Rey'de toprağa verildi.

Eserleri. 1. *Luğatnâme**. Dihhudâ'ya asil şöhretini sağlayan ve yirmi sekiz ciltten oluşan bu ansiklopedik sözlük, mukaddimesinde belirtildiğine göre, çeşitli konularda yazılmış 2000'in üstünde eserden derlenen malzemeye dayanır. İlk faskülû 1946'da neşredilen eserin yayımı 1973 yılında tamamlanmıştır. 2. *Emşâl ü Hikem** (I-IV, Tahran 1308-1311 hş.). Atasözlerini, hikmetli sözleri, bazı terimleri ve hadisleri ihtiva eder. Eser ayrıca Muhammed Debîr-i Siyâki tarafından da neşredilmiştir (Tahran 1358 hş.). 3. *Ebû Reyhân-ı Bîrûnî*. Ünlü bilgin Bîrûnî'nin hal tercümesini ihtiva eden eser, önce *Mecelle-i Âmûziş ü Perverîş*'in Eylül-Ekim 1945 sayısında, sonra da *Luğatnâme*'nin içindeki "Bîrûnî" maddesinde yayımlanmıştır. 4. *Dîvân*. Eski tarzda yazdıklarıyla çağdaş İran şiirinin ilk örneği sayılabilecek şiirlerini ve halk diliyle yazdığı mizahî şiirleri ihtiva eder. Cahil din adamları ile alay eden eski tarz "İnşâallâh Gürbest" adlı küçük mesnevisiyle arkadaşı Cihangir Han'ın anısına yazdığı "Yâd Ar Zi Şem'-i Mürde Yâdâr" adlı musammatı çağdaş İran şiirinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilir. Divanı önce *Mecmû'a-i Eş'âr-i Dihhudâ*

(nşr. M. Muîn, Tahran 1334 hş.) adıyla, daha sonra bu yayımda yer almayan diğer şiirleri de eklenerek yine aynı isimle Muhammed Debîr-i Siyâki tarafından neşredilmiştir (Tahran 1358 hş.). 5. *Şâhkâr-hâ-yi Neşr-i Fârsî-yi Mu'âsır* (nşr. Sa'îd-i Nefîsî, Tahran 1330 hş.). *Şûr-i İsrâfil*, *Surûş*, *Îrân-ı Künûnî*, *Âfâtâb* ve *Şûrâ* gazetelerinde yayımlanan makalelerinden meydana gelmiştir. Daha sonra Muhammed Debîr-i Siyâki "Mecmû'a'l-emşâl-i Dihû", "Hezeyân-hâ-yi Men", "Yâd-dâst-ı Perâkende" gibi makalelerini de ekleyerek eseri *Mağâlât-ı Dihhudâ* adıyla tekrar yayımlamıştır (Tahran 1358 hş.). 6. *Nâmehâ-yi Siyâsî-yi Dihhudâ* (nşr. İrec Efşâr, Tahran 1358 hş.).

Dihhudâ'nın, Fransız yazarlarından Rouchfoucauld'un özdeyişlerinden esinlenerek kaleme aldığı, felsefî ve ahlâkî özlü sözleri ihtiva eden *Pendhâ ve Kelimât-i Kuşâr* adlı eseriyle *Ferheng-i Franse be-Fârsî* adındaki sözlüğü henüz basılmamıştır. Onun bu çalışmaları dışında, eski şair ve müelliflerin başkaları tarafından neşre hazırlanan eserleri hakkında eleştiri ve düzeltme niteliğinde çeşitli yazıları da yayımlanmıştır. Neşre hazırladığı Minûçîhrî, Ferruhî, Mes'ûdî-i Sa'd-i Selmân, Süzenî ve İbn Yemîn-i Tuğrâî divanları ise henüz basılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Browne, *The Press and Poetry of Modern Persia*, Cambridge 1914, bk. İndeks; a.m.f., *LHP* (1951-53), IV, 469-482; E. E. Berthels, *Ocerkistorie Perridskog literatur*, Leningrad 1928, s. 125-127; Muhammed Muîn, "Dihhudâ: Tercüme-i Ahvâl ve Luğatnâme" (Dihhudâ, *Luğatnâme* içinde), Tahran 1337 hş., I, 379-394, 397-401; Seyyid Hasan Takizâde, "Dihhudâ" (a.e. içinde), I, 394-396; Muhammed Debîr-i Siyâki, "Sergüzeşt-i Luğatnâme-i Dihhudâ" (a.e. içinde), I, 430-528; A. Bausani — A. Pagliaro, *Storia della letteratura persiana*, Milano 1960, bk. İndeks; Rypka, *HIL*, bk. İndeks; Yahyâ Âryanpür, *Ez Şabâ ta Nimâ*, Tahran 1350 hş., II, 77-105; Muhammed-i İstî'lâmî, *Bugünkü İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar, Ankara 1981, s. 82-94; Muhammed Muîn, "el-Kâmûsü'l-Fârsiyyü'l-kebîr: Luğatnâme li'l-'allâmeti'l-merhûm 'Ali Ekber Dihhudâ", *Dîrâsâtü'l-edebîyye*, sy. 2-3, Beyrut 1959, s. 147-162; Golam Hoseyn Youssofi, "Dehkoda's Place in the Iranian Constitutional Movement", *ZDMG* (1975), s. 117-132; Veliyyulâh-i Drüdyân, "Güzide-i Kitâbşinâsî-yi Dihhudâ", *Neşr-i Dâniş*, VI/4-5, Tahran 1365 hş., s. 60-65; Seyyid Ahter Hüseyin, "Nigâhî be Şahşiyet-i Ali Ekber Dihhudâ", *Dâniş*, sy. 22, İslâmâbâd 1990, s. 19-23; Vêra Kublêkova, "Dehkodâ", *DOL*, III, 44; A. H. Zarrinkoob, "Dehkudâ", *EI² Suppl.* (İng.), s. 207-208.



DÂVUD İBRÂHİM

DİHKAN

(دهقان)

Sâsânîler'le Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabir.

Aslı Farsça *dih* (köy) ile -gân nisbet ekinden meydana gelen *dihgân* olup *dihkan* şeklinde Arapça'ya geçmiştir.

Sâsânîler devrinde İran'da ve Orta Asya'da, sayıları hiç de az olmayan soylular sınıfına *dihkan* deniliyordu. Mes'ûdî'ye göre *dihkanlar*, Sâsânî hükümdarlarından Hoşeng'in kardeşi Vehgerd'in on öğlünden gelmişlerdir (*Mürücû'z-zeheb*, I, 284). *Dihkanlar* Sâsânîler döneminde umumiyetle köylerin idaresinden sorumlu idiler. Her *dihkan* bir veya birkaç köyü yönetiyor ve devlet adına vergi topluyordu. Ancak *dihkanların* Sâsânîler devrinin sonlarında Orta Asya'da olduğu gibi İran'da da şehirleri idare ettikleri görülmektedir. İslâm orduları Sâsânî topraklarında harekâtta buldukları sırada Deskere, Enbâr, Bâbil, Meysân ve Ahvaz ile diğer birçok şehir *dihkanlar* tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca Horasan'daki Herat, Merverrüz, Nişâbur *dihkanlarının* müslümanlara tâbi olarak mevkilerini korudukları bilinmektedir. Bu bilgiler, *dihkanların* küçük bir asilzade sınıfını teşkil ettiğine dair görüşü (*L'Iran sous les Sassanides*, s. 106) doğrulama imkânı vermemektedir. Sâsânî Hükümdarı Kîsra Enüşîrvân'ın (531-579) annesinin, Nişâbur'a bağlı İsfereyîn veya İsfahan'a bağlı Erdistan şehri *dihkanının* kızı olduğu bir kaynaktan zikredilmiştir. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün babası İshak da Horasanlı bir *dihkandı*. Bu husus, *dihkanların* asalet ve siyasî mevkî bakımından büyük önem taşıdıklarını gösterir. Mes'ûdî *dihkanların* beş dereceye (merâtib) ayrıldıklarını ve bunlardan her birinin farklı elbiseler giydiğini söyler. Bu da muhtemelen asalet derecelerinden ileri gelmeyip köy *dihkanı*, şehir *dihkanı* ve yöre *dihkanı* gibi memuriyetlerin ehemmiyetleriyle ilgilidir.

Müslümanlar İslâm hâkimiyetini kabul eden *dihkanları* yerlerinde bıraktılar, diğerlerinin yerine de başkalarını tayin ettiler. Çünkü fâtilher karşılarında yerli halkın sorumlu temsilcilerini görme ihtiyacını duyuyorlardı. Böylece *dihkanlar* uzun bir süre mevkilerini korudular ve hem kendi kavimlerine hem de